

VERLIEFD, VERLOOFD...

EN DAN ERVANDOOR

De VDB-koers ten opzichte van de SDAP in het interbellum

P.G.C. van Schie

De Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) ontstond in 1901 uit een slepend conflict in liberale kring over de invoering van het algemeen kiesrecht en over de doorvoering van sociale hervormingen. Deze vraagstukken hielden de liberalen al vele jaren bezig, en de verdeeldheid werd nu organisatorisch bestendig. Op de achtergrond van de conflicten speelde de vraag mee wat de politieke en sociaal-economische emancipatie van de arbeiders zou gaan betekenen voor de positie van de liberalen, en als afgeleide daarvan hoe de opstelling diende te zijn tegenover de inmiddels ontstane Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). De tegenstanders van algemeen kiesrecht en sociale wetgeving vreesden dat door toegeven aan de socialistische eisen de liberale machtspositie zou worden ondergraven. De voorstanders daarentegen meenden dat men juist door het onvermijdelijke te traineren de socialisten in de kaart zou spelen.

Er is wel gesteld dat de geschillen in liberale kring geen halszaken, maar slechts tactische aangelegenheden betroffen. Zo gingen volgens de historici Kossmann en Taal de meningsverschillen vooral over accent en tempo van de hervormingen, niet over de noodzaak van hervormingen op zich¹. Daartegenover heeft de historicus Voerman betoogd dat het wel degelijk om principiële meningsverschillen ging. De rechtvleugel van het liberalisme wilde de bestaande inrichting van de maatschappij grosso modo handhaven, de linkervleugel (VDB) wilde op tal van terreinen hervormingen doorvoeren². De waarheid ligt hier – mijns inziens – in het midden, hoe saai dat misschien ook klinkt. Hoewel scherpe scheidslijnen tussen de standpunten van de verschillende liberale stromingen niet zijn te trekken³, lag aan de liberale verdeeldheid wel een verschil in mentaliteit ten grondslag. Bij de liberalen die zich uiteindelijk in de Vrijheidsbond zouden verenigen, overheersten ‘common sense’ en gerichtheid op de eigen liberale beginselen. Bij de liberalen die voortaan onder de naam vrijzinnig-democraten verder gingen, waren de drang tot verandering en een geïdealiseerd beeld van de sociaal-democratie dominant. Eigenlijk waren de vrijzinnig-democraten een beetje verliefd op de SDAP.

Dromen over een 'democratische' coalitie

'De partij mocht dan zijn opgericht als een opstand tegen de liberalen, haar verdere leven was vooral gewijd aan de socialisten'⁴, schrijft de historicus De Rooy over de VDB. De vrijzinnig-democraten zagen voor zichzelf een brugfunctie weggelegd tussen enerzijds de burgerlijke partijen, waarvan de bond er zelf één was, en anderzijds de sociaal-democratie. De VDB probeerde de SDAP, door haar een hand toe te steken, uit het revolutionaire kamp het democratische kamp binnen te trekken. De SDAP zelf toonde zich daarbij echter niet erg willig, omdat ze vreesde naar de slachtbank te zullen worden geleid. Deze vrees had haar er in 1913 toe gebracht het aanbod van de Vrijzinnige Concentratie (een samenwerkingsverband van de drie liberale partijen die Nederland op dat moment telde) om met drie ministers aan het kabinet deel te nemen, af te slaan. Een meerderheid van de socialistische partijgangers dacht dat deelname aan een 'burgerlijk' kabinet slechts kon leiden tot het verlorengaan van de socialistische idealen. In liberale kring was het aanbod aan de SDAP weinig omstreden geweest; men was er eerder teleurgesteld over het negeren van de toegestoken hand⁵. Niet alleen de vrijzinnig-democraten, maar ook andere liberalen beschouwden de SDAP niet als een reëel gevaar voor de democratie. De SDAP uitte zich soms wel wat radicaal, maar blaffende honden worden nu eenmaal niet geacht te bijten.

Troelstra's oproep tot revolutie in november 1918 wijzigde deze situatie echter drastisch. De blaffende hond bleek immers zijn tanden in de democratie te hebben willen zetten, maar had slechts de broek te pakken gekregen terwijl het been ongeschonden bleef. De mislukte revolutie beïnvloedde het gedrag van de overige partijen, liberalen en confessionelen, op twee manieren. Op korte termijn gingen zij over tot de invoering van allerlei inderhaast opgestelde sociale wetgeving, in de hoop het woeste beest met dergelijke hompen vlees koest te krijgen. De sociale wetgeving was echter meer het resultaat van een schrikreactie, dan van een diepe overtuiging dat de maatschappij drastisch hervormd diende te worden. Nadat de 'burgerlijke' politici van de eerste schrik waren gekomen, trachtten ze door nieuwe flinksheid te doen vergeten dat ze direct na november 1918 hun zenuwen niet de baas waren gebleven. Op lange termijn waren hun inspanningen erop gericht de SDAP verre van zich te houden. De SDAP had zich door Troelstra's vergissing onmogelijk gemaakt en kon dus niet tot de club van (potentiële) regeringspartijen worden toegelaten.

De reactie van de VDB week van het bovenstaande patroon af. Zijn leider Hendrik Pieter Marchant had Troelstra's optreden in november 1918 meteen scherp veroordeeld. In de Tweede Kamer verweet hij

Troelstra '... het door intimidaties en terrorisme te doen voorkomen, alsof een minderheid meerderheid ware, om de democratie te vermoorden, om het volk zijn recht te ontnemen, om zijn eigen lot zelf te bepalen... Wij, het Nederlandsche volk, wij eischen vrijheid, geen tirannie!'⁶ Troelstra's oproep tot revolutie stelde Marchant teleur, want hij was de SDAP gaan zien als '... een hervormingspartij, waarvan de revolutionaire leer was afgesleten tot een ledige leuze... Het einddoel van de klassenstrijd lag in een zoo ver verschiet, de gedachte aan een usurpatie van de macht scheen zoo verflauwd, dat hier voor afzienbaren tijd op medewerking en medeverantwoordelijkheid scheen te rekenen'⁷.

Veel socialistische hervormingsvoorstellen (het heffen van belasting naar draagkracht, stimulering van het volksonderwijs, e.d.) vielen op zichzelf bij de VDB in goede aarde, maar van het dogmatische streven naar socialisatie moest de bond niets hebben. De VDB was het met de SDAP eens dat individualisme sociaal onrecht met zich meebracht, maar waarschuwde voor het ondergeschikt te maken van alles en iedereen aan de gemeenschap: 'de ingewikkelde samenstelling van de maatschappij kan men zich niet anders in beweging denken dan gedreven door een spankracht en deze is niet anders denkbaar dan als de begeerte om het zelf beter te krijgen in de maatschappij, zichzelf te ontwikkelen, zelf vooruit te streven. Wanneer men deze kracht wil vervangen door een niet in de werkelijkheid wortelende gemeenschapszin, zakt het geheele maatschappelijke raderwerk slap ineen'⁸. Van socialisatie verwachtten de vrijzinnig-democraten '...niets dan onvrijheid, ambtenarij en verminderde welvaart'⁹. De vrijzinnig-democraten vonden dat een compromis gevonden moest worden tussen individualisme en de gemeenschapsgedachte, en dat betekende dat de noodzaak van hervormingen onder ogen moest worden gezien. Daarom gaf de VDB met hart en ziel steun aan de hervormingsgolf die na november 1918 ontstond, en betreurde hij het stilvallen van het hervormingsproces na de eerste onstuimige golf.

Aan de door de overige partijen gevoerde quarantaine-politiek ten opzichte van de SDAP deed de VDB – een kortstondige periode daargelaten – niet mee¹⁰. De SDAP moest juist uit het isolement worden gehaald, betoogde Marchant keer op keer, en in een progressieve samenwerking worden betrokken. Hiertoe diende een tweedeling in de Nederlandse politiek te worden afgedwongen. Het progressieve kamp, door de vrijzinnig-democraten als 'democratisch' geafficheerd, zou bestaan uit VDB, SDAP en de linkervleugel van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). De rest van de RKSP vormde, volgens de VDB, tezamen met de protestants-christelijke partijen en de Vrijheidsbond (de latere Liberale Staatspartij) een conservatief blok. De tweedeling diende dus tot stand te komen door de RKSP te splijten, zodat dit conglomeraat

van werkgevers en werknemers, van behoudzuchtigen en sociale hervormers niet langer het zicht op politieke helderheid zou ontnemen. In de praktijk kwam dit streven naar een tweedeling in de Nederlandse politiek neer op een streven naar een 'democratische' coalitie van VDB, SDAP en RKSP (liefst gepaard gaande met het vertrek uit de laatste partij van de conservatieven die zo'n coalitie niet zagen zitten).

In 1923 kreeg Marchant een aanwijzing dat zijn droom binnen niet al te lange tijd zou kunnen uitkomen. In dat jaar stemden namelijk 10 leden van de RKSP-fractie met de oppositie tegen de vlootwet, hetgeen door Marchant werd opgevat als teken dat bij de linkervleugel van de RKSP onvrede bestond over de bestaande confessionele coalitie. Bovendien leken linkse katholieken zich nauwer aaneen te sluiten, zeker toen zij in november 1924 een centrale 'St. Michael'-club oprichtten. In november 1925 leek het moment gekomen om een 'democratische' coalitie te vormen. Voor de vijfde keer in zes jaar had SGP-fractie leider dominee Kersten een poging ondernomen het Nederlandse gezantschap bij het Vaticaan op te heffen. Uit puur opportunisme, namelijk met als enig doel het ten val brengen van de confessionele coalitie om haar door een 'democratische' coalitie te vervangen, hadden VDB en SDAP voor het anti-papistische initiatief van Kersten gestemd. Inderdaad was het kabinet daarop gevallen en nu mocht Marchant proberen zijn 'democratische' coalitie van de grond te krijgen. Over zijn kans van slagen toonde Marchant zich in een formatierapport aan de Koningin optimistisch: 'Deze meerderheidsformatie ligt in de lijn van onze staatkundige ontwikkeling. Men gevoelt ook, dat het aan een geleidelijke ontwikkeling van het staatkundig leven niet bevorderlijk is, een groeiende arbeiderspartij, waarvan de leidlieden de laatste jaren zich hebben geschoold in het besturen van gemeenten en provinciën, te weerstaan in haar streven om mede de verantwoordelijkheid voor het staatsbestuur te dragen'¹¹. De formateur schreef de fractie leiders van SDAP en RKSP in de Tweede Kamer aan en vroeg hen of ze met elkaar en de VDB wilden samenwerken. De sociaal-democratische fractie leider Albarda vreesde weliswaar dat de beoogde coalitie zou stuklopen op het rechterdeel van de katholieke fractie en dan jarenlang van de baan zou zijn, maar antwoordde toch positief, onderwijl de zwarte piet vast bij de RKSP leggend¹². De katholieke fractie leider Nolens voelde weinig voor Marchants voorstel, mede omdat hij de eenheid in het katholieke kamp niet op het spel wilde zetten. Zijn koudwatervrees verwoordde hij als volgt: 'Alleen bij uiterste noodzaak zou de Katholieke Kamerfractie tot deze om verschillende redenen door haar zeer ongewenscht geachte samenwerking kunnen overgaan'¹³. Zeven jaar na Troelstra's revolutionaire uitglijder achtte de katholieke fractie die 'uiterste noodzaak' in ieder geval niet aanwezig.

Het mislukken van zijn formatiepoging en het vasthouden door Nolens aan de al jaren daarvoor geformuleerde leer van de 'uiterste noodzaak', brachten Marchant niet van zijn streven af. Dit streven naar de vorming van een 'democratische' coalitie stelde ook niet zozeer op een realistische inschatting van de krachtsverhoudingen of op inzicht in de katholieke interne ontwikkelingen, maar eerder op een geloof in de wenselijkheid van de totstandkoming van een progressieve meerderheid. Al eerder in de geschiedenis van de VDB had het blind geloof in de juistheid van de eigen koers geleid tot een mislukking van de tactiek, namelijk toen de bond probeerde de Liberale Unie, de groepering tussen de behoudende vrij-liberalen en de vrijzinnig-democraten in, kapot te polariseren. De tactiek die ten opzichte van de Liberale Unie was gevoerd, bestond uit het hooghartig van de hand wijzen van elke toenaderingspoging, zolang de Unie zich niet van haar 'conservatieve' elementen onttreed. Het resultaat van deze tactiek was dat de Liberale Unie in de armen van de vrij-liberalen werd gedreven en met hen in 1921 de Vrijheidsbond oprichtte. Ook de tactiek die ten opzichte van de RKSP werd gevolgd was het gevolg van een optimistisch naar-zich-toerekenen in VDB-kring. Met de pogingen de RKSP'ers uiteen te spelen, miskende men namelijk het saamhorigheidsgevoel in katholieke kring. De scheidslijn die VDB'ers binnen de RKSP ontwaarden, kwam op hen scherper over dan de katholieken haar zelf voelden. Hierdoor overschatte de VDB, overigens net als de SDAP, de mogelijkheid de eenheid van de katholieken te breken. Door het stug blijven vasthouden aan een coalitie-ideaal dat niet binnen bereik lag zolang de belangrijkste van de beoogde coalitiepartners, de RKSP, er weinig voor voelde, plaatste de VDB zich buitenspel en maakte hij zich kwetsbaar voor verwijten niet meer dan een slap aftreksel, een roze variant, van de SDAP te zijn.

De VDB had zich publiekelijk met de SDAP verloofd, en bleef trachten een kerkelijk ingezegend huwelijk te regelen. Tot aan het begin van de jaren dertig joeg de VDB zijn gedroomde 'democratische' coalitie na. Marchant trachtte de SDAP 'salonfähig' te maken, bijvoorbeeld bij de algemene beschouwingen over de begroting voor het jaar 1930: 'Niettemin worden de sociaal-democraten teruggeschoven, terwijl zij onmisbaar zijn in de strijd, die alle democraten hebben te voeren tegen het voortdurend dreigend gevaar, dat de economische machthebbers zich meester maken van de heerschappij, ook de staatkundige, over ons volk'¹⁴. Een jaar later nam Marchant het voor de SDAP op, toen deze partij onder kritiek werd bedolven in verband met het standpunt van de 'dappere ongehoorzaamheid', de mogelijkheid die de SDAP wilde openhouden om in geval van een (dreigende) oorlog de Nederlandse mobilisatie te saboteren. Marchant toonde begrip voor het standpunt van de SDAP en veronderstelde dat de

critici de kwestie slechts aangrepen om de SDAP als regeringspartij te diskwalificeren¹⁵.

Ommezwaai

Eind mei 1933 presenteerde het crisiskabinet-Colijn zich aan het parlement. Voor het eerst sinds 1918 bestond een kabinet niet enkel uit confessionelen, maar mochten de Liberale Staatspartij (LSP) en de VDB de confessionele coalitie komen versterken. De SDAP was echter te licht bevonden om deel te nemen aan het nieuwe kabinet. De VDB liet door zijn deelname zien dat de bakens flink waren verzet. Nog maar tweeëneenhalf jaar eerder had de VDB een 'democratische' coalitie bepleit. Nu liet hij de SDAP vallen en ging samen met tot voor kort als conservatief getypeerde partijen in het kabinet zitten.

De vrijzinnig-democraten zelf ontkenden dat zij de bakens hadden verzet. Vlak voor de verkiezingen van 1933 brachten zij een brochure uit waarin de zich al aankondigende deelname aan een nationaal kabinet zonder socialisten werd verdedigd. Inderdaad, zo werd erkend, de VDB had altijd gestreefd naar samenwerking met de socialisten, zozeer dat hij menigmaal het verwijt had gekregen de eerste klasse bijwagen van de derde klasse sneltrein der SDAP te zijn. Een onterecht verwijt, aldus de brochure, want op principiële punten verschilden VDB en SDAP radicaal van elkaar. De verwijdering die recentelijk tussen beide partijen had plaatsgevonden was de VDB niet aan te wijven, maar was het gevolg 'van een radicale wijziging in de door sociaal-democraten gevolgde politiek'. De SDAP zou naar links zijn gekoerst, wat tot uiting kwam in haar standpunt inzake het financieel-economisch beleid en in haar houding tijdens de munterij op 'De Zeven Provinciën'¹⁶.

Een aantal historici schetst een soortgelijk beeld. Koole en Vries betogen dat de VDB zitting nam in het kabinet-Colijn, omdat tijdens de economische crisis geleidelijk aan bleek dat met de SDAP geen financieel verantwoord beleid kon worden gevoerd¹⁷. Inderdaad had het rigoureuze afwijzen van elke vorm van bezuinigingen door de SDAP in VDB-kringen kritiek oproepen. De SDAP, zo werd de vrijzinnig-democraten duidelijk, was een 'mooi-weer-partij'. Je kon er aardig mee samenwerken onder gunstig economisch getij, wanneer er leuke dingen voor de mensen konden worden gedaan waarvan de SDAP de eer kon opstrijken, maar onder guurdere omstandigheden lieten de socialisten liever de verantwoordelijkheid aan anderen over en 'poetsen zij de plaat'¹⁸. Veel opschudding veroorzaakten bovendien de affaires waarbij drie Amsterdamse SDAP-gemeenteraadsleden en drie Rotterdamse SDAP-wethouders die voor een korting op de salarissen van gemeenteambtenaren hadden gestemd, door hun partij tot aftreden werden gedwongen. Volgens vrijzinnig-democraten

getuigden deze partij-acties van minachting voor de spelregels van de democratie. Volgens deze regels behoren volksvertegenwoordigers niet naar de pijpen van partij-instanties te dansen maar naar eigen inzicht te kunnen stemmen¹⁹.

Toch gaat het te ver de ommezwaai van de VDB aan verschil van inzicht met de SDAP op financieel-economisch gebied toe te schrijven. Dit verschil van inzicht kwam immers al in 1931 duidelijk aan het licht, maar weerhield de VDB er niet van te blijven pleiten voor de opname van de SDAP in een kabinet. Wèl liet de VDB in deze periode zijn ideaal van een 'democratische' coalitie varen en schakelde hij over op een pleidooi voor een nationaal kabinet, maar hij wilde daarin nadrukkelijk de SDAP opnemen²⁰.

De historicus Blom gelooft dat de VDB, die toch al van de SDAP was afgedreven, vooral uit de SDAP-houding tijdens de mouterij op 'De Zeven Provinciën' in februari 1933 de les trok dat met de socialisten niet viel samen te werken²¹. Verscheidene sociaal-democraten hadden de mouterij immers openlijk toegejuicht, terwijl hun fractie in de Tweede Kamer de mouterij dan wel niet goedkeurde, maar er veel begrip voor toonde. De vrijzinnig-democraten gruwden net als de andere 'burgerlijke' partijen van de mouterij. Ze stelden dat de SDAP zich door haar dubbelzinnige houding als kandidaat-coalitiepartner had uitgeschakeld. In een toespraak die hij op 11 februari hield, wees Oud erop dat thans niet viel te rekenen op de sociaal-democraten, daar zij '... hoe langer hoe meer hun ruggen buigen voor de communisten'²². Marchant vond dat de SDAP zich tegelijk democratisch en revolutionair opstelde, maar anders dan voorheen geloofde hij nu dat ze als het erop aankwam de revolutionaire weg zou kiezen²³.

Toch biedt ook de houding van de SDAP tijdens de mouterij geen afdoende verklaring voor de ommezwaai van de VDB, zijn toetreden tot een kabinet zonder socialisten. Wanneer we de ommezwaai nauwkeurig traceren blijkt namelijk dat de VDB er al vóór het uitbreken van de mouterij toe had besloten. Hooguit verschaftte het SDAP-optreden tijdens de mouterij de VDB een extra argument om de al ingezette koerswijziging te rechtvaardigen.

In november 1932 organiseerden de SDAP en het aan haar gelieerde Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) in Den Haag een grote betoging tegen de bezuinigingsplannen van de regering. Ook de socialistische parlementsleden liepen in de stoet mee. De demonstranten liepen leuzen als:

'Wie maakt onze centen zoek?
Dat is Ruys de Beerenbrouck'²⁴.

Met zijn linkerbeen teekent hij een rechtsche ministerssteek op het ijs.

Nu de socialisten liever op dergelijke wijze demonstreerden dan zinvolle beleidsalternatieven aan te dragen, was in vrijzinnig-democratische ogen 'een vacuüm aan onze linkerzijde'²⁵ ontstaan. De SDAP werd meer en meer een gevaar voor de democratie, zodat je er niet mee in een kabinet kon gaan zitten²⁶. VDB-fractie leider Marchant stelde in een toespraak die hij kort na de demonstratie in Haarlem hield, dat de SDAP zodra er revolutie in de lucht hangt tot revolutionaire actie wordt geprikkeld. De sociaal-democraten mikten volgens hem veel te hoog en dienden hun voorkeur voor radicalisme eindelijk eens op te geven. Marchant liet doorschemeren een breuk met de SDAP te overwegen: '... indien ons beginsel ons de taak oplegt, alles te doen om in de handhaving der parlementaire democratie aan ons volk de zeggenschap over eigen lot te verzekeren, dan zullen wij rekening hebben te houden met de mogelijkheid, dat wij in dit werk de steun der sociaal-democratie zullen hebben te missen. Voor ons is dit geen reden tot vreugde...'²⁷. En tweede man Oud schreef in januari 1933, ruim een week voor het uitbreken van de muiterij op 'De Zeven Provinciën', dat nu de SDAP zichzelf uitschakelde bij de formatie, ze niet van de VDB moest verwachten dat deze haar hierin zou volgen²⁸. Naderhand heeft Oud de demonstratie-lust van de SDAP aangewezen als het breekpunt voor de VDB²⁹.

Het aanwijzen van november 1932 als het *moment* van de ommezwaai is juist³⁰, maar de demonstratie van november 1932 als *oorzaak* aanwijzen vergt wel veel van ons voorstellingsvermogen. We worden dan geacht te geloven dat de demonstratie of de daar aangeheven leuzen de VDB in het verkeerde keelgat zijn geschoten, terwijl hier toch niets nieuws onder de zon was. Zou de VDB werkelijk meer last hebben gehad van de kruimel van november 1932, een van de vele, dan van de visgraat van 1918, die ze zo snel had verwerkt?

Waarom besloot de VDB dan in de herfst van 1932 om de SDAP als beoogd coalitiepartner in de steek te laten? De sociaal-democraten wisten het antwoord wel. Albarda wierp de vrijzinnig-democraten reeds voor de verkiezingen voor de voeten: 'het goudgalon van het galapak komt al uit de mouw van de winterjassen van de heeren tevoorschijn'³¹. Deze beschuldiging van politiek opportunisme lijkt mij juist. Al in de herfst van 1932 was gebleken dat de confessionele partijen hun regeerbasis wilden verbreden. De vrijzinnig-democraten roken de macht en begrepen dat zij zichzelf zouden uitschakelen door aan een samenwerking met de SDAP te blijven vasthouden. Aanvankelijk werd nog aan een coalitie RKSP-VDB-ARP gedacht³², maar het meer voor de hand liggende nationaal kabinet bleek geen bezwaar. De ministeriële rok lonkte zozeer dat ook het strijdpunt der nationale ontwapening, sinds 1924 door de VDB beleden, ervoor in de mottenzak werd gehangen. Door toe te treden tot

het crisiskabinet-Colijn toonde de VDB hoe (on)diep de liefde voor de SDAP zat. De kansarme geliefde werd met groot gemak in de steek gelaten voor een zakenhuwelijk dat een hogere bruidsschat, twee ministerszetels, opleverde.

Gekwetste trots

De partijleiding was er niet gerust op dat de achterban voor het aangegane verstandshuwelijk veel begrip zou opbrengen. Ze getroostte zich in elk geval veel moeite de partijgenoten te waarschuwen dat zij zich niet door de socialisten op sleeptouw moesten laten nemen. De verantwoordelijkheid voor de breuk in de oude relatie werd geheel bij de SDAP gelegd³³. Op de algemene vergadering van de VDB in november 1933 zette de nieuwe fractievoorzitter Joekes uiteen dat voor de socialistische karos twee paarden draafden waarvan het linker, zodra er buien losbarstten of in de verte een schot klonk, 'gevoed als het is met het haver van den klassen-strijd, zijn vurigen aard' toonde, en dwars door sloten en vaarten wilde gaan. De voerman kon doen wat hij wilde, het gevaar zou blijven bestaan dat dit vurige paard het gezelschap in de moddersloot zou doen belanden³⁴. Blijkens het rustige verloop van de vergadering en het geringe ledenverlies van de VDB slikte de achterban dit verhaal, zonder stil te staan bij de vraag of in de vele jaren dat de VDB verteerd werd door hartstocht voor de SDAP, het linkerpaard niet evenzeer ontembaar was geweest. Bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 liep de VDB wel enig verlies op, maar onzeker is in hoeverre dat aan de regeringsdeelname mag worden toegeschreven. De vrijzinnig-democratische jongeren zouden meer moeite hebben gehad met de verbroken verloving, maar herstelden zich blijkens hun forse ledengroei snel van de klap³⁵.

De SDAP, vanwaar een spervuur aan kritiek op de VDB werd gericht, werd na de ommezwaai door de vrijzinnig-democraten op fikse afstand gehouden. Toen een herzieningscommissie in de SDAP voorzichtig een gematigder koers inzette, stelden de vrijzinnig-democraten dat slechts om tactisch-opportunistische redenen voor een nieuwe koers was gekozen. Want, redeneerden zij, de sociaal-democraten die zich voor de verkiezingen van 1933 niet openlijk durfden uit te spreken tegen de revolutionairen, uit angst voor electorale afbrokkeling naar extreem-links, doen dat nu wel omdat ze in een isolement zijn terechtgekomen. Ware de ommezwaai oprecht, dan kon hij 'een ander politiek verschieft' openen, maar het revolutionaire jargon dat de SDAP gebruikte om het regeringsbeleid onderuit te halen gaf aan hoe het werkelijk zat³⁶. De sociaal-democraten wilden zich als regeringspartner aantrekkelijk maken. Hier was volgens de VDB niets op tegen, maar het getuigde wel van

hypocrisie. Nog niet zo lang geleden hadden de socialisten moord en brand geschreeuwd toen de VDB ging deelnemen aan de regering. Nu bleek dat hun beschuldigingen aan het vrijzinnig-democratische adres niets anders waren geweest dan projectie van de eigen opportunistische politiek³⁷. Eind 1934 maakte Marchant nog eens duidelijk dat van een opvlammen van de oude liefde geen sprake kon zijn: 'Het gemengde kabinet, zoals wij ons dat voorstelden in november 1925, is thans onmogelijk.... Wie thans met sociaal-democraten plaats neemt in een kabinet, begint een rit met zoveel kwade risico's, dat men van een dodenrit kan spreken'³⁸.

Hoezeer de vrijzinnig-democraten zich gekrenkt voelden door de kritiek van de SDAP op hun deelname aan het kabinet-Colijn en op het beleid van hun minister van Financiën Oud, bleek in 1935. In april van dat jaar had het vrijzinnig-democratische partijblad te kennen gegeven dat ook als de SDAP haar koers blijvend matigde, een plaats voor haar in het kabinet ondenkbaar bleef³⁹. Niet lang daarna zouden de socialisten ervaren dat het de vrijzinnig-democraten menens was. Het tweede kabinet-Colijn kreeg namelijk in toenemende mate te maken met kritiek van katholieke zijde op zijn bezuinigingspolitiek. In de zomer van 1935 bleek het kabinet het vertrouwen van de RKSP-fractie te hebben verloren, zodat het uit elkaar spatte. De katholieke fractieleider Aalberse kreeg nu de opdracht de vlekken weg te werken. Hij zette in op de verwezenlijking van het aloude VDB-ideaal: de 'democratische' coalitie. Met de SDAP wist hij tot overeenstemming te komen. Op zich was de VDB daarna, om het kabinet aan een meerderheid in de Tweede Kamer te helpen of als bemiddelaar, niet meer nodig. Maar Aalberse durfde de stap naar een rooms-rood kabinet niet aan zonder deelname van minstens één andere partij, bang als hij was voor beschuldigingen dat de katholieken Nederland aan de 'rooien' uitleverden. De partij die bij uitstek voor deelname aan dit kabinet geschikt was, was de VDB. Zijn fractieleider Joekes wees een RKSP/VDB/SDAP-kabinet echter van de hand, met als argument dat de geschillen op financieel-economisch terrein te talrijk waren⁴⁰. Achter dit formele argument ging echter een diepere beweegreden schuil. Twee jaar lang hadden de socialisten de regeringspartijen, in het bijzonder minister Oud, ervan beschuldigd onbeschaamd het welvaartspeil van de bevolking terug te draaien. Alvorens aan meeregeren te denken, moesten de socialisten eerst maar eens wat gas terugnemen, zo liet de VDB weten. De SDAP moest niet het idee hebben de VDB, omdat dat een kleine partij was, als voetveeg te kunnen gebruiken⁴¹. Aalberse's formatie-poging was hiermee mislukt. De VDB koos bewust voor de reconstructie van het kabinet-Colijn. Aldus geschiedde.

Verscheurd hart

Geleidelijkaan ontstond in de VDB-top echter verschil van mening over de in 1932-33 ingezette koers. Een deel van de partij vond dat de keuze van toen de deur naar samenwerking met de SDAP niet definitief mocht hebben gesloten. Dit gold voor hen temeer nu de SDAP bezig was zich van een hoop marxistische ballast te ontdoen. Op het paascongres van 1937 hadden de socialisten een nieuw, gematigder beginselprogramma aanvaard. Tevens hadden ze, onder invloed van de groeiende militaire macht van het nazistische Duitsland, de eis van 'nationale ontwapening' laten vallen, een jaar nadat de VDB hetzelfde had gedaan. Deze veranderingen binnen de SDAP werden door de VDB positief gewaardeerd, al had de bond nog altijd het een en ander op de SDAP aan te merken. De socialisten bleven plannenmakers die te hoge verwachtingen wekten. Bovendien klonk de klassenstrijd na, al noemden de socialisten het nu: 'anti-kapitalisme'⁴². Desalniettemin betoogde Joekes dat de SDAP dermate in gunstige zin was veranderd, dat het tijd werd terug te keren tot het streven naar samenwerking met de socialisten. Hem stond niet een terugkeer tot de 'democratische' coalitie voor ogen, maar een uitbreiding van het nationale kabinet met de SDAP⁴³. Hij vond in deze Oud, de VDB-lijsttrekker bij de verkiezingen van 1937, tegenover zich. De minister van Financiën wilde de brede basis zonder de socialisten voortzetten⁴⁴.

De vrijzinnig-democraten hadden echter geen beslissende stem in de kabinetsformatie. In het interbellum was het aan de confessionelen om te bepalen of andere partijen mochten meeregeren. De confessionele fracties wilden de LSP en de VDB, nu zij het vuile werk ter bestrijding van de economische crisis mee hadden helpen opknappen, de laan uitsturen, hoewel eerste minister Colijn liever op de oude, brede basis doorging. Door van de beide liberale fracties te verlangen dat ze de 'positief-christelijke' grondslag van het nieuwe kabinet zouden onderschrijven, maakten de confessionelen het hen onmogelijk om toe te treden. De VDB was bereid zich met één ministerspost tevreden te stellen⁴⁵, maar wilde niet onder een onnodig opgelegd confessioneel juk doorgaan.

Nadat de VDB uit het kabinet was verwijderd, sprak de SDAP-leider Albarda plagerig de hoop uit dat de vrijzinnig-democraten zouden terugkeren tot de weg van sociale vooruitstrevendheid⁴⁶. Oud, nu fractieleider van de VDB, riposteerde deze nooit verlaten te hebben. Bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer van november 1937 liet hij de SDAP weten dat ze niet moest denken dat de VDB haar nu ineens in de armen zou vallen. Als de socialisten wilden dat dat gebeurde, moesten ze tonen werkelijk een democratische gezindheid te bezitten en erkennen dat de politiek van de periode 1933-37 de beste was⁴⁷.

Toen Oud in oktober 1938 de landspolitiek verliet, kon de richting-

Joekes, die op samenwerking met de SDAP aanstuurde, binnen de VDB de overhand krijgen. Joekes hervatte na het intermezzo-Oud het fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer. Nadat het confessionele kabinet in juni 1939 onderuitging, sprak Joekes de wens uit dat een 'democratische' coalitie werd gevormd, die met zoveel mogelijk partijen diende te worden aangevuld. In ieder geval rekende hij erop dat de Christelijk Historische Unie (CHU) zou aanschuiven⁴⁸. Een aanvulling was ook gewenst, daar binnen de VDB een grote groep vreesde dat een 'democratische' coalitie zou neerkomen op 'een Rooms-Rood Kabinet ... met een kleine vrijzinnig-democratische bijwagen'⁴⁹. Dit was ook de grote vrees van de op de achtergrond nog altijd opererende Oud⁵⁰.

Uiteindelijk trad het kabinet-De Geer op, een samenwerking van CHU, RKSP, SDAP en VDB met deelname van de antirevolutionair Gerbrandy, tegen de zin van zijn partij, en twee partijlozen. Een oud VDB-ideaal, het opnemen van de SDAP in een kabinet, was daarmee eindelijk verwezenlijkt, al was het dan niet in een 'democratische' coalitie maar in een breder verband. Dit was overeenkomstig de bezwaren die bij een deel van de VDB'ers leefden tegen een terugkeer naar de partijlijn van voor 1932-33. Zoals hierboven aangegeven, vreesde dit deel een bijwagengrol voor de VDB. Tevens wenste men het in de periode 1933-37 gevoerde beleid niet te verloochenen. De brede basis stelde de VDB in de gelegenheid bovengenoemde bedenkingen te verzoenen met de wens van een ander deel binnen de VDB om de SDAP, nu zij marxistische theorieën en revolutionaire plannen had laten varen, medeverantwoordelijkheid in het bestuur te geven. Joekes, de zagsman van die richting, begroette de socialistische ministers dan ook aldus: 'De beheerste en van groot verantwoordelijkheidsbesef getuigende wijze, waarop de SDAP sinds jaren optreedt, deed het dringend gewenst zijn ook hen rechtstreeks in het landsbewind te betrekken'⁵¹.

Conclusie

In de jaren twintig hamerde de VDB als enige van de 'burgerlijke' partijen op de wenselijkheid van deelname van de socialisten aan de regering. De overige partijen waren hiervoor niet te porren, mede als gevolg van wantrouwen dat was gegroeid door Troelstra's revolutieoproep in 1918. Niettemin klampte de VDB zich vast aan de droom over een verbond met de SDAP en de 'democratische' elementen uit de RKSP, dat zou breken met het beleid van de confessionele coalitie. Ook nadat Nederland begin jaren dertig in een economische crisis verzeild raakte, hield de VDB vast aan de wens de SDAP in een kabinet op te nemen. Wel vond de bond het met het oog op de grote problemen waarvoor het land stond, nu nodig de SDAP in een 'nationaal' kabinet in te snoeren,

en liet hij het oude ideaal van een 'democratische' coalitie varen. Toen de overige partijen lieten blijken er nog altijd niets voor te voelen om de SDAP regeringsverantwoordelijkheid te geven en een vasthouden aan de wens de deelname van de VDB zelf aan de regering in de weg zou staan, lieten de vrijzinnig-democraten hun oude liefde vallen in ruil voor een stukje macht.

De opportunistische zwenking werd goedgepraat door te wijzen op de onbetrouwbaarheid van de SDAP op financieel-economisch vlak en inzake de gezagshandhaving. Slechts een minderheid van de vrijzinnig-democraten slikte deze uitleg niet. De felle aanvallen van de oude geliefde kwetsten de VDB zozeer dat hij voorlopig niets van haar wilde weten. Toen zich in 1935 een reële kans voordeed op vorming van de 'democratische' coalitie, wees de bond deze beslist van de hand. Later raakte de VDB in tweestrijd. Een deel onder leiding van Oud wilde de afwijzende houding ten opzichte van de SDAP handhaven. Een ander deel onder leiding van Joekes werd door wroeging bevangen en wilde weer een toenadering bewerkstelligen. In 1939 traden voor het eerst socialistische bewindslieden op. Maar in plaats van een 'democratisch' huwelijkspaar had nu een hele woongroep zijn intrek in het regeringshuis genomen.